

HIRURZI STAROGA KOTORA U VREMENU OD 1326. OD 1779. GODINE

Relja V. KATIC

PREDGOVOR

KOTOR JE BIO GRAD KOJI JE U KULTURNOM, POLITIČKOM I privrednom životu stare srpske države igrao vrlo značajnu ulogu. Od 1186—1371. godine nalazio se u njenom sastavu i predstavljao glavnu pomorsku luku Srbije. Izdvojen je iz sklopa srpske države 1371. godine i bio kraće vreme pod vlašću Mletaka (1378—1381. godine). Posle toga zauzeli su ga Mađari pod kojima je bio sve do smrti mađarskog kralja Ljudevita I kada ga je osvojio (1382. godine) Tvrtko I, kralj Bosne i Srbije. Pod njegovom vlašću ostao je sve do 1420. godine kada je priključen Mletačkoj Republici i ostao u njenom sastavu dugi niz vekova.

Period uspona Kotora zabeležen je samo za vreme stare srpske države, dok pod tuđinskom vladavinom počinje njegovo opadanje, tako da posle definitivne mletačke okupacije postaje manje značajan grad. Umesto da trguje sa svojim dubokim zaleđem, on se, uglavnom, najviše orijentiše na najbližu okolinu. Sasvim je razumljivo da u ovakvom zavisnom položaju Kotor nije mogao da dostigne onakav ekonomski prosperitet i da ima političku ulogu kao u doba stare srpske države¹.

U Brskovu, na najčuvenijem trgu Srbije do XIII veka, Kotorane susrećemo kao glavne trgovce, a iz Povelje sv. Bogorodice Ljeviške u Prizrenu, koju je izdao Stefan Uroš III Nemanjić 1326. godine, vidimo da oni na prizrenskom trgu imaju monopol za otkup voska, kao i fabriku za ceđenje voska (»kuća voštana«) u samom Prizrenu. U podizanju zanatstva u unutrašnjosti Srbije Kotorani su odigrali vrlo značajnu ulogu. Pored toga, u njenom kulturnom i političkom životu građani Kotora zauzimaju vodeće mesto. Vita Radoslavljev Čuča podiže najveličanstveniji spomenik srpske kulture, crkvu manastira Dečana, a članovi porodice Buća su protovestijari srpskih vladara, počev od kralja Uroša II Nemanjića pa sve do poslednjeg vladara iz porodice Nemanjića — cara Uroša². Oni vode državne finansije i poveravaju im se značajne političke misije. Koliko su moćni protovestijari iz porodice Buća svedoči i činjenica da Trifun Buća, protovestijar Stefana Uroša III, i pored garantija srpskih vladara datih Dubrovniku o zaštiti njegovih trgovaca, preti da će sam naplatiti štetu od dubrovačkih trgovaca nastanjenih u Srbiji zato što mu je dubrovačka flota kod Ulcinja potopila brodove krcate solju. Pretnja je usledila zato što Dubrovačka republika nije htela da mu

nadoknadi naneseu štetu. Ovo gledište o ulozi Kotora u staroj srpskoj državi najbolje su potvrdili rezultati najnovijih ispitivanja R. Kovijanića i I. Stijepčevića, do kojih su došli na osnovu do sada nepoznate građe iz Katorskog arhiva³.

Kada je reč o kulturnoj i političkoj ulozi Kotora ne sme se gubiti iz vida činjenica da su Kotorani oduvek predstavljali etničku celinu sa stanovnicima svog zaleđa — Crne Gore. Romanskog stanovništva, usled čestih epidemija, u XIV veku gotovo i nije bilo, što nam najbolje potvrđuju podaci iz Katorskog arhiva. Ostao je bio samo neznatan broj plemićkih porodica sa romanskim prezimenima koja oni vrlo često zamenjuju srpskim oblicima (Bučić, Bivoljić itd.). Blagodareći toj okolnosti što je novo stanovništvo dolazilo iz zaleđa, u kome je uvek negovana tradicija prošlosti, mletačka vladavina nikada nije mogla da zбриše kod Kotorana sećanja na ulogu njihovog grada za vreme stare srpske države. Sa ovom činjenicom morale su se miriti mletačke vlasti kao što su morale da pristanu na ispunjenje zahteva srpskih seljaka iz Grblja — da im se dozvoli održavanje narodnih zborova. Naši seljaci izvojevali su ove povlastice posle nekoliko pobuna (1421, 1433. i 1449. godine) krvavo ugušivanih. Koliko je bilo uvek sveže sećanje na onaj period kada se Kotor nalazio u srpskoj državi najbolje će nam potvrditi sledeća činjenica. Kada je 1614. godine Veliko veće donelo odluku o štampanju zakonskih uredaba da bi se one sačuvale od zaborava, jer su usled duge upotrebe bile dotrajale, ona je bila motivisana ovako: »... treba sačuvati pisane zakone predaka iz njihove slobodne vladavine«⁴. Ili, u propisima običaja pri svetkovanju zaštitnika grada, sv. Trifuna, koji su poznijeg porekla, iz doba mletačke vladavine, stoji — da se na zastavu zaštitnika grada u doba svetkovine mora stavljati krst koji je dobio Nikola Buća od cara Dušana, kao odlikovanje za njegovo hrabro držanje u bici na Velbuždu (1330. god.): »... come Nicolo Buchia... avende riportato una splendida vittoria sopra... re di Bulgaria, l'imperatore Stefano Urosio mando ai nobile di Cattaro la bandiera e la croce«⁵. To je bio, vrlo verovatno, razlog što car Dušan u jednoj svojoj povelji, izdatoj Kotoru, naziva ovaj grad svojim prestonom, voljenim i vernim gradom, koji je oduvek bio odan ne samo njemu već i njegovim precima⁶.

Sasvim je razumljivo da je Kotor u ovakvim uslovima mogao da izgradi i svoju medicinsku kulturu, koja, po svom značaju za istoriju naše medicine, zauzima mesto jednako njegovoj ulozi u političkom, ekonomskom i kulturnom životu srednjovekovne Srbije.

UVOD

Zdravstvena kultura starog Kotora nije zanimljiva za nas samo sa gledišta naše istorije medicine već i stoga što sadrži neke odlike zajedničke medicinskoj kulturi Mediterana, pod čijim se uticajem i razvijala. Osim ovoga, ona nam pruža i izvanredno važne elemente za upoznavanje kulturnih uticaja kojima je bio izložen ovaj naš stari grad, i koji su preko njega prenošeni u Srbiju. Sasvim je razumljivo da su u prenošenju i razvoju ove medicinske kulture na našem tlu vrlo značajnu ulogu odigrali lekari (fizici i hirurzi). Ovo iznosimo da bismo istakli da su oni bili njeni glavni nosioci i da je njihova uloga bila od osobitog značaja ne samo u pogledu pružanja

medicinske pomoći našem narodu, već i u tome što su oni bili i glavni prenosioci medicinske kulture u naše krajeve. Ti lekari bili su mahom stranci, đaci italijanskih medicinskih škola u kojima se rodila savremena evropska medicina. Ali među njima je bilo i ljudi našeg porekla, što će najbolje potvrditi naše dalje izlaganje. Ovo nam dokazuje i Hilendarski medicinski kodeks br. 517. Iz njega se jasno vidi da se srpska srednjovekovna medicina razvijala ne samo pod uticajem antičke (Hipokrat, Galen, Dioskorid itd.) i vizantijske medicine (Teofil Protospatar, Simeon Seta itd.) već i zapadnjačke, i to u prvom redu Salerna i Medicinske škole u Montpellieru (Konstantin Afrički, Gerrardus de Solo, Vincentus Bellovacensis itd.).

Sve ovo govori da je upoznavanje delatnosti lekara u našoj medicinskoj prošlosti od osobitog interesa za nas.

DUŽNOSTI I PRAVA HIRURGA

Postanak srpske srednjovekovne medicine ne može se nikako vezivati za laička ostvarenja naše narodne empirijske medicine, već za medicinsku kulturu starosedelaca Balkanskog poluostrva. Zbog specifičnih okolnosti u našim primorskim gradovima ova medicinska kultura negovala se i posle dolaska Slovena. Ta pojava mogla bi se u prvom redu objasniti time što je u njima skoro do XIII veka starosedelačko stanovništvo predstavljalo većinu, pa je zadržalo ne samo staro uređenje već i iste medicinske navike kao u antičkoj i vizantijskoj epohi. Na očuvanje svega toga uticalo je i uređenje tih gradova koje je bilo stvoreno još u doba Vizantije, kada je sprovedena tematska organizacija našeg Primorja, koja je uglavnom završena pred kraj IX stoleća. Dolaskom Slovena njegov etnički sastav, kao i ostalih naših krajeva, bio je dosta izmenjen. Romansko stanovništvo ostalo je uglavnom samo po gradovima, dok su u bližoj i daljoj okolini bili Sloveni. Stoga su administrativne veze između gradova postale vrlo slabe, što je znatno doprinelo razvijanju tipa gradova sa municipijalnim uređenjem svoje vrste. Nesumnjivo je da su na to dosta uticale i reforme poreskog sistema, koji je zaveo vizantijski car Vasilije I Makedonac između 882—886. godine. Sve su ovo bili razlozi što su administrativne veze sa strategom u Zadru počele da slabe, tako da je vizantijska vlast u IX veku bila samo fiktivna, a posle smrti cara Manojla (1180. god.) potpuno je nestala. Zbog toga su neki gradovi, pre nego što su ih Sloveni definitivno osvojili, bili potpuno samostalni. Isto je bilo i sa Kotorom koji je Nemanja zauzeo 1186. godine⁷. U ovakvim prilikama ti samostalni gradovi sa romanskim stanovništvom zadržavali su svoje staro uređenje, pa i, između ostalog, običaj da imaju gradske lekare, kao u doba antičke, odnosno vizantijske epohe. Ovo nam potvrđuje nadgrobni spomenik Eukarpa Lukiosa, »arhijatrosa«⁸ Kotora iz doba rimske epohe. Navedena činjenica dokazuje da su u to doba, osim njega, morali u Kotoru postojati i drugi lekari, jer bi u suprotnom slučaju bilo neobjašnjivo njegovo izdvajanje kao »arhijatrosa«. Iz svega ovoga jasno proizilazi da su Srbi posle definitivnog osvajanja Kotora morali zateći u njemu i izvesnu medicinsku kulturu, stvorenu još mnogo ranije. O tome nam svedoče i neki higijenski propisi, za koje se u jednom dokumentu iz 1395. godine kaže da su to običaji iz davnina (consuetudinem antiquitus observatum)⁸. Sem toga, blagodareći okolnosti što je Kotor održavao vrlo žive

kulturne i trgovačke veze sa Južnom Italijom, u kojoj se nalazio i grad Salerno sa svojom medicinskom školom koja je dostigla vrhunac svog razvoja u XI i XII veku, njegova medicinska kultura bila je osvežavana preko lekara školovanih u tom gradu. Do toga je dolazilo i docnije preko lekara koji su završili i druge italijanske medicinske škole, a one su se, kao što nam je poznato, razvijale pod uticajem škole u Salernu. Na prisnost veza starog Kotora sa Južnom Italijom uticalo je i to što je Kotorska biskupija dosta dugo potpadala pod jurisdikciju biskupa u Bariju (1089—1328. god.).

Pored Kotora, u doba postojanja stare srpske države, gradskog lekara imali su i drugi naši veći gradovi. Tako nam je poznato da je i Prizren imao svog lekara (Milicinus de Praeserin homo domini imperatoris) itd.⁹.

Sve ovo govori da objašnjenje za neke pojave u našoj srednjovekovnoj medicini, pa, između ostalog, i za postojanje gradskih lekara, treba tražiti u daljoj prošlosti, u vremenu pre našeg doseljenja u krajeve u kojima danas živimo¹⁰. Prema tome, postojanje lekara u našim starim gradovima predstavljalo bi običaj koji smo prihvatili od starosedelaca. U prilog ovome govori i to što se u doba Vizantije (u XI—XII veku) pominju Grci lekari i u nekim gradovima Makedonije (Ber, Voden, Ohrid itd.).

Ispitivanja R. Kovijanića pokazala su da je Primorje stare srpske države imalo medicinsku kulturu na vrlo visokom nivou, i da je Kotor, još pre potpadanja pod mletačku vlast (1420. god.), imao svog apotekara, lekara i hirurga. To potvrđuje i zahtev kotorske opštine, od 11. aprila 1411. godine, kojim se ovo tražilo od Mletačke Republike, u slučaju uspostavljanja njene vlasti (duo medici, unus phisicus, alius curisicus, unus spetiarius, unus barbaricus). Po Novakoviću, Kotorani su postavili takav zahtev »zato što su se pridržavali svojih starih prava i običaja«¹¹. Na osnovu dokumenata iz Kotorskog arhiva, Kovijanić pretpostavlja da je sve ovo Kotor morao imati još u XIII veku. Mlečani su prihvatili ne samo postavljene zahteve Kotorana, već i neke druge običaje, pa čak i higijenske propise, za koje se zna da su postojali još u doba stare srpske države. Između ostalog, oni su prihvatili i propise o uređenju klanica i zdravstvenoj kontroli mesa. To se vidi iz pisma koje je mletački dužd Foscario godine 1443. uputio budvanskoj opštini, u kome kaže: »sicut habeant tempore despoti«...¹². Najstariji poznati dokumenti iz Kotorskog arhiva, u kojima se pominju lekar, hirurg i berberin, potiču iz 1326. godine, u doba vladavine Stefana Uroša III Nemanjića.

U svome radu, vrlo značajnom za našu medicinsku kulturu, o lekarima i apotekarima starog Kotora, R. Kovijanić i I. Stijepčević prikazali su nam njihov život i rad u periodu od XIII do XVIII veka, dok se hirurzima, osim nekih starijih, nisu pozabavili. Ovo je sasvim razumljivo, pošto to nije bio ni cilj njihovog rada. Sem toga, uloga hirurga u medicinskom životu starog Kotora dosta se razlikovala od uloge lekara. Nisu postojale razlike između lekara i hirurga samo u pogledu njihovih stručnih kvalifikacija već i u pravima i funkcijama. Lekar, kao i mnogi drugi funkcioneri administrativnog aparata ovog našeg starog grada, biran je svake godine prema propisima koji su bili predviđeni gradskim statutom. Naprotiv, pri izboru hirurga nije tako postupano. Zatim, sudeći prema podacima iz Kotorskog statuta, brizi o održavanju gradskog lekara poklanjana je osobita pažnja (gl. XXXIX), što se nije odnosilo i na hirurga, sem ako istovremeno nije bio i fizik, pa je u tom slučaju tretiran kao gradski lekar.

U dokumentima Kotorskog arhiva nismo uspjeli da nađemo podatke o plati hirurga u Kotoru, mada se zna da je ona u XVII veku iznosila u Dubrovniku oko 200 dukata¹³. Slično je i sa podacima o školovanju hirurga. Međutim, mi raspolazemo sa dosta građe za upoznavanje stručnosti lekara od XVI do XVIII veka. Može se utvrditi da su neki od njih imali i vrlo visoke stručne kvalifikacije. Tako je na primer, Jovan Mangrela bio profesor medicine (medicinae professor dominus Ioanes Baptista Mangrella); Ferdinand Kardoza — profesor medicine i filozofije (domini Ferdinando Cardoso phylosophiae et medicinae professor etc.) itd. Poznato je da je u srednjem veku u Salernu mnogo negovana hirurgija i odatle prenetu u Padovu (1300. god.), Firencu (1388. god.), Sijenu (1427. god.) itd. Bolonjski univerzitet proslavili su hirurzi Ugo Borgognone iz Luke i njegov sin Teodorih¹⁴. Pošto su hirurzi starog Kotora bili većinom iz Italije, iz gradova koji su bili administrativni i univerzitetski centri, oni su imali prilike da u svojoj zemlji dobro izuče ovu veštinu. Ako se polazi od lekarskih izveštaja i od njihovog stručnog znanja, vrlo često se dobija utisak da se ne bi mogla sasvim isključiti ni pretpostavka da je među njima moralo biti i školovanih hirurga, ako ne toliko u XV veku, a ono bar docnije, kada su ponekad obavljali i dužnost gradskih fizika. Ali, i pored svega toga, najverovatnije je da je većina izučila hirurgiju kao zanat. Ovo se zaključuje na osnovu podataka koje su objavili o Dubrovniku Jeremić i Tadić. Tako je, na primer, poznato da je Pavle Đurašević iz Prištine učio u Dubrovniku 1506—1508. godine berbersko-hirurški zanat (artium berberiorum et cyrurgie) kod berberina i hirurga Frana Radosaljića. Vlatko Vukčić poslao je 1464. godine u Dubrovnik Radoja Mičevića da nauči »brijati i liječiti«¹⁵. U klasnom pogledu, hirurzi u Kotoru su spadali među plemiće. Ovo potvrđuje Glava XI Kotorskog statuta, u kojoj se govori o obliku smrtne kazne za vlastelina. Prema ovom propisu, lekar, apotekar i berberin kažnjavani su na isti način kao i plemići, tj. odsecanjem glave¹⁶. Dok je terapijska pomoć lekara, izgleda, bila najviše ograničena na interna oboljenja u užem smislu, zatim na slučajeve stručne superarbitraže itd., dužnosti hirurga bile su u prvom redu da se bave lečenjem hirurških oboljenja. U ono doba to su bila oboljenja za čije se lečenje gotovo uvek tražila lekarska pomoć, uglavnom povrede. Osim toga, hirurga je bilo daleko više nego lekara, jer lekara je plaćala opština, a hirurzi su, ukoliko se nije radilo o vojnim hirurzima, bili mahom privatni lekari. Poslednja okolnost mogla bi se smatrati jednim od razloga što je njihov broj bio veći, a samim tim i njihova uloga kao lekara u lečenju širokih narodnih masa znatnija.

U toku ispitivanja građe za istoriju naše medicinske kulture u Kotorskom arhivu naišlo se na vrlo bogat materijal o hirurzima Kotora i njegove okoline. S obzirom na njegovu obimnost, odlučeno je da se ovom prilikom obradi samo onaj koji se odnosi na period od 1326—1754. godine. Ovako je postupljeno još i stoga što on predstavlja, s obzirom na prilike i ulogu hirurga u ovom periodu, posebnu celinu. Kada je reč o tome, moramo pomenuti da se često događalo da za neke od njih nismo mogli uvek da nađemo dovoljno građe, kako bismo se upoznali sa njihovim poreklom i radom kao hirurga, ali isto tako nisu bile usamljene pojave da smo za neke kotorske hirurge našli vrlo obiman materijal, tako da smo mogli da uđemo u detalje njihove stručne delatnosti. Pored toga, u ovoj građi nailazili smo i na izvanredno bogat materijal, možda ovde najviše sačuvan,

za upoznavanje mnogih štetnih običaja u životu našeg naroda koji su satirali njegovu snagu i bili često moćno oružje u rukama tuđina za razbijanje njegovog jedinstva i lakše porobljavanje. Ovo zaključujemo na osnovu toga što, prema našim zapažanjima, oko 55 od sto povreda, kod kojih su intervenisali kotorski hirurzi, otpada na lečenje rana zadobijenih u međusobnom istrebljenju zbog krvne osvete. Zatim, oni nam pružaju i dokaze da je naš narod iz zaleđa Kotora takođe vrlo često koristio stručnu pomoć kotorskih hirurga, što je slučaj i sa drugim gradovima. Bolesnici su dolazili na lečenje u grad kod hirurga i tamo ostajali do svog izlečenja, ili su, pak, u mesto boravka bolesnika dovođeni »od mora ećimi«, kako to veli naš narodni pesnik. O svemu tome ima dosta sačuvanih podataka u kotorskim arhivskim knjigama, od kojih ćemo ovde pomenuti samo nekoliko novijeg datuma. Tako je poznato da je 1716. godine bila osuđena žena popa Vuka Nikolića iz Paštrovića da plati lekove za lečenje svog umrlog muža; godine 1739. njeguški serdar Vukosav i brat mu Jovan Popović kupili su za znatniju sumu lekove iz kotorske apoteke; 18. VIII 1637. godine Sud dobrih ljudi u Paštrovićima presudio je da Jovo Vukićev i Niko Radov plate Radu Nika Radova 20 libara za kupljene lekove za lečenje rana (za medijine k librah) itd. Ova okolnost bila je od velikog uticaja i na narodne lekare u Crnoj Gori, koji su zbog primanja i korišćenja ovih iskustava bili dobri vidari rana. Hirurzi starog Kotora bili su vrlo vešti u lečenju rana. To se vidi iz njihovih pismenih izveštaja o prirodi i ishodu lečenja različitih hirurških oboljenja. Ti izveštaji svedoče nam o tome da su oni za tadanje prilike imali vrlo široku oblast za hiruršku praksu. Vršili su amputacije udova, trepanacije (vrtili glavu), nameštali slomljene kosti, vadili puščana zrna, puštali krv itd. Ivan Mednić, kotorski hirurg, u svojoj molbi dubrovačkoj vladi za prijem u službu iznosi da ume »trapanati, rane zagnojene vidati, kostolome i iščašenja nameštati«, i da će »ne samo hirurške boljke lečiti nego i kužne bolesnike, ako bi se kuga pojavila«. U testamentu kotorskog hirurga Petra Ajnesija (Pietro Ainesii, medico et cerugico di questa citta) sačuvani su nam podaci i o medicinskim instrumentima kojima su se služili. Između ostalog, u njemu se kaže da je apotekaru Tuliju Smakji (Tullio Smachia) ostavio i svoje hirurške instrumente (tutti li ferri et ordigni attinenti alla proffessione di chirurgia con la sua busta), kao i srebrni instrument za lečenje zuba (curadente d'argento). Treba istaći da je izvestan broj hirurga bio našeg porekla, od kojih su neki po svom znanju prevazilazili i najčuvenije hirurge Kotora, poreklom Mlečane (Kršanac, Mednić itd.). Sve ove činjenice jasno ukazuju na značajnu ulogu hirurga u lečenju našeg naroda u prošlosti, i da je njihova delatnost od osobitog interesa za upoznavanje njegove zdravstvene kulture. Ovo utoliko pre što sačuvana građa o njima u Kotorском arhivu predstavlja jedinstven pisani materijal za upoznavanje delatnosti hirurga u prošlosti u ovom delu stare srpske države. To su bili razlozi koji su nas pobudili da obradimo ovo pitanje.

Pre nego što pređemo na prikazivanje života i rada pojedinih hirurga osvrnućemo se na neka pitanja od opšteg značaja u vezi sa delatnošću kotorskih hirurga. Ovako ćemo postupiti zato što smatramo da se bez ovoga ne može steći pravilan sud o ulozi hirurga u lečenju našeg naroda u prošlosti u ovom kraju.

Kao što smo već istakli, hirurg u starom Kotoru pominje se još u doba vladavine Stefana Uroša III Nemanjića, 28. avgusta 1326. godine,

i on se naziva »medicus plagarum« (vidarom rana); na naziv »cirussico« prvi put nailazimo u doba cara Dušana, kao kralja, godine 1332., a naziv »barberius« pre kosovske bitke, 1383. godine. Iz ranijeg izlaganja videli smo da svi ovi nazivi u suštini znače isto. Da se »barberius« bavio istim poslovima kao i »cirussico« svedoče nam i sklopljeni ugovori između bolesnika i berbera za lečenje u Kotoru, kao i proglas vanrednog providura Carla Pisania iz 1711. godine. Pri tom treba pomenuti da je među lekarima Kotora između XIV i XVI veka bio priličan broj i onih koji su bili fizici i hirurzi. Ranije smo istakli da hirurzi u starom Kotoru nisu bili birani na isti način kao lekari, apotekari, sudije i drugi. Zašto ovako nije postupano i prilikom izbora hirurga ne možemo da odgovorimo. Ova nam pojava izgleda utoliko nerazumljivija što se ponekad događalo da je hirurg vršio dužnost gradskog lekara duže vremena. Između ostalog, vredno je pomenuti da su posao gradskog fizika u Kotoru, u nedostatku lekara ili hirurga, često obavljala i lica čije su stručne kvalifikacije bile ispod kvalifikacija hirurga. Tako je 1749. godine ovu dužnost obavljao jedan priučeni bolničar — kaluđer franjevačkog reda (laico inferiere) iz Prčanja, a ne hirurg. Zbog toga što je Prčanj ostao bez ikakvog medicinskog stručnjaka, opština se žalila na postupak kotorskog providura Magistratu saniteta (Magistrato alla Sanita) u Veneciji, i ovaj je doneo odluku da se bolničar vrati u Prčanj¹⁷. Istovremeno je bila skrenuta pažnja kotorskom providuru da preporučiti Kotoranima da sami sebi nađu lekara, »jer ako obezbede materijalna sredstva, mogu dobiti kao lekara i profesora medicine«. Sudeći po ovoj naredbi u kojoj se kaže da se isto ovo odnosi i na hirurga, upravnika bolnice, izgleda da tada ni vojska nije imala svog hirurga. Isto tako se događalo da je dužnost gradskog fizika, u odsustvu lekara, bila poveravana i apotekaru. Godine 1705. kotorski apotekar Antonije Kotroni vršio je dužnost lekara¹⁸. Ali, i pored svega toga, kotorske vlasti su vrlo često vršile kontrolu stručnih kvalifikacija svih lica koja su se bavila lečenjem. Ovo se vidi i iz odluke vanrednog providura od 3. IX 1739. godine¹⁹. Gotovo uvek, u samom Kotoru je bilo najmanje po dva hirurga, a ponekad i više. Jedan od njih obično je bio vojni hirurg i upravnik vojne bolnice (ospitale delle milizie), a drugi gradski hirurg (hirugico publico). Prvi je imao stalnu platu, dok se drugi, izgleda, izdržavao od privatne prakse. Od XVII veka nailazimo na hirurge u Herceg-Novom, Perastu i Budvi²⁰. U Herceg-Novom i Budvi pominje se samo po jedan vojni hirurg, a u Perastu po dva civilna hirurga. Objašnjenje ne treba tražiti samo u ekonomskom procvatu ovog starog grada već i u političkoj situaciji koja je vladala na tursko-mletačkoj (crnogorskoj i hercegovačkoj) granici. Usled upadanja srpskih uskoka na tursku teritoriju, izbijali su stalni sukobi sa Turcima. Kako je bilo u Turskoj, zbog upada naših ljudi, najbolje nam svedoči pismo nikšićkog paše kotorskom providuru, u kome se on žali na srpske uskoke ovim rečima: »... roblje nam vode, kuće nam pale, u plen teraju. Goru nam seku, zemlju nam pasu... na vašoj stoje zemlji, a nas robe i ubijaju.«

Istim razlozima mogao bi se, verovatno, objasniti znatan broj hirurga za vreme kandijskog rata (1645—1669. god.). U to doba u neposrednoj blizini Kotora (u Stolivu i Perastu) bile su kantonovane hajdučke čete najčuvenijih harambaša, koje je naš narod proslavio u svojim pesmama (Bajo

Pivljanin, Kostreš-Harambaša itd.), a o čemu postoji obilna građa u kotorskim arhivskim knjigama. Iz svega jasno proizilazi da je u ovom periodu bilo tako mnogo hirurga u prvom redu zbog opšte vojno-političke situacije. Mletačka Republika, na teškom terenu kao što je to bila mletačko-turska granica, niti je mogla, niti je pak imala toliko vojske da preduzima neke operacije širih razmera. Ona se stoga zadovoljavala diverzantskim akcijama hajdučkih četa, sastavljenih od Srba izbeglica iz Hercegovine i Crne Gore. Sasvim je razumljivo da je u ovakvim akcijama moralo dolaziti i do ranjanja naših ljudi i da su za njihovo lečenje bili potrebni hirurzi.

Pored toga, hirurzi su često upućivani i na tursku teritoriju kada je trebalo utvrditi pravo stanje neke zarazne bolesti, naročito kuge. Tako nam je poznato da je hirurg N. Nikijević odbio da ode u Bar 5.V.1748. godine da ispita stanje kuge, jer je tada bio bolestan, i preporučio je da se ovaj posao poveri hercegrovskom hirurgu Michaelu Lazariu²¹. Iz knjige G. Christianopuloa vidi se da su često i veći brojevi naših pomoraca imali svog hirurga (hyrurgicus triremus)²².

Do XVI veka, izgleda, u Kotoru nisu postojali neki posebni propisi kojima se reguliše oblast rada hirurga i lekara, osim onih iz Grbljanskog statuta, koji se odnose na stručnost hirurga. Zbog ovakve situacije, kako izgleda, pri lečenju je bilo raznih zloupotreba nadrilekara, a možda i mešanih hirurga i apotekara. Ovo tvrdimo na osnovu toga što je 22. januara 1699. godine vanredni providur izdao naređenje u kome se govori da je u Kotoru, pošto se raširila pojava da se lečenjem bave nestručna lica, zabranjeno, pod pretnjom stroge kazne, da se ubuduće u gradu i okolini iko meša u poslove lekara, pa ni apotekar, ni hirurg. Oni su mogli da leče bolesnike gradskog fizika samo u slučaju njegove bolesti i po prethodno dobijenoj dozvoli. Pitanje delokruga rada hirurga, odnosno berbera, bilo je regulisano tek 28.IV.1711. godine naredbom Carla Pisania, generalnog providura Dalmacije i Albanije. U njoj se iznosi da su hirurzi i berberi bili dužni ne samo da leče ranjenike već i da svaki slučaj lečenja prijavljuju vlastima. Za neizvršenje ovog propisa bila je predviđena kazna od 50 dukata²³. Naredba je bila izdata, po svoj prilici, radi toga što su mletačke vlasti želele da budu uvek i na vreme obavestavane o sukobima političkog karaktera, kao i radi efikasnijeg suzbijanja izgreda različite vrste. To se može zaključiti iz dokumenata Kotorskog arhiva koji pokazuje da su na osnovu ovih prijava uvek preduzimana temeljna isleđenja, posle čega su krivci bili predavani sudu i kažnjavani. Na svim ovim sudskim procesima hirurzi se redovno susreću kao veštaci. Osim toga, oni su uvek bili stručni članovi komisije za pregled leševa (visum repertum) kada se radilo o nasilnoj smrti ili o nepoznatom uzroku smrti.

Iz svega jasno proizilazi da su hirurzi starog Kotora vršili vrlo raznolike i značajne zdravstvene dužnosti, i da je njihova uloga kao narodnih lekara bila od posebnog značaja. Pored ostalog, ovo nam očigledno potvrđuje da je deo našeg naroda stalno koristio tekovine savremene medicine svog doba.

Da bismo dobili jasniju sliku o tome, osvrnućemo se na te medicinske stručnjake po mestima njihovog delanja.

HIRURZI

Pored hirurga koji su be bavili uglavnom samo hirurškom praksom, u Kotoru se od XIV veka pominje i znatan broj lekara koji su bili fizici i hirurzi. Pošto su o njima opširno pisali Kovijanić i Stijepčević, ovde ćemo ih samo pomenuti.

Najstariji pomen o hirurgu u Kotoru potiče iz doba Stefana Uroša III, godine 1326, i odnosi se na hirurga Philipus de Firmo, medicus plagarum. O njemu kao hirurgu ne znamo mnogo. Kovijanić smatra da nije bio bogat čovek. Cerka mu je bila udata za vrlo uglednog kotorskog majstora, mramornika, za koga on pretpostavlja da je bio saradnik arhitekta manastira Dečana, Vite Radoslavovog Čuču²⁴. Godine 1332, u doba vladavine cara Dušana, kao kralja, u Kotoru je bio hirurg Marin iz Bara (Marino de Antibar, medico cirusico in Catharo). On se pominje u jednom ugovoru sklopljenom između njega i štampara Jeronima Zagurovića²⁵. Na Petra iz Bolonje (Petrus de Bononia, ciroicus) prvi put nailazimo u Kotoru 1396. godine, u jednom dokumentu u kome se govori da on potražuje 32 perpera i 3 groša od kotorskog plemića Nikole Glavatovića. Po povratku iz Venecije u Dubrovnik, godine 1403, primljen je u službu sa godišnjom platom od 250 perpera i 30 perpera za stanarinu²⁶. Godine 1396. u Kotoru je dužnost hirurga vršio berberin Pavle iz Barlete (Paulus barbierius de Barleta salariatus communitatis Cathari). Uživao je dosta veliki ugled; dok je bio sa službom u Dubrovniku, slali su ga 1396. godine u Bosnu da leči dubrovačke poslanike²⁷.

U Kotoru se pominje više fizika i hirurga. Antonije Pičanjeno iz Trana (Antonio de Picagneno de Trano) bio je hirurg od 1431—1443. godine. On se naziva odličnim lekarom (egregio medico). Prema sklopljenom ugovoru, sve kotorske građane morao je da leči besplatno, bez obzira na vrste oboljenja (de arte sua fisice et chirurgia). Đovani Bartolomeo iz Mletaka (Joannis de Venetiis) pominje se 1435. godine; Georgije Arbanas iz Lješa bio je vrlo ugledan lekar i u Kotoru se govori o njemu prvi put kao o lekaru i hirurgu 1439. godine. Godine 1443. prešao je u Dubrovnik, gde je dobio godišnju platu od 500 perpera. Godine 1445. otišao je u Hercegovinu, na poziv hercega Stevana Vukčevića, da leči njegovu svastiku, a ženu vojvode Petra Vojisalića. Godine 1449. lečio je u Crnoj Gori vojvodu Gojčina Crnojevića. Godine 1451. ponovo je u Hercegovini i leči hercegovu majku Katarinu, a 1453. i hercogovog sina Vladislava. Pošto je Veliko veće Dubrovnika nameravalo da mu smanji platu od 600 na 400 perpera, napustio je Dubrovnik i ponovo prešao u Kotor, gde je i umro. Njegov potomak bio je Georgije Span koga je dubrovačka vlada poslala 1560. godine u Pariz da studira medicinu. Jovan Fideli bio je iz Mletaka (Johannes Fidelis), i u Kotoru se pominje samo 1445. godine. Prema mletačkim izvorima, ovo bi bio prvi lekar i hirurg Kotora (fisico et cyroycho). Njegova godišnja plata iznosila je 105 dukata. U njegovo vreme građani Kotora su tražili da se i njima dozvoli učešće u izboru lekara, na što su tada imali pravo samo plemići.

Godine 1483. pominje se u dubrovačkim arhivskim spomenicima hirurg Mihajlo Kotoranin (Michael de Cathare cyrogicus). U svojoj molbi za prijem u službu on navodi da je hirurške poslove obavljao »na moru i suhu«

i da ume da neguje i leči obolele od kuge. Na poslednju činjenicu je ukazao možda zato što je tada u Dubrovniku vladala jedna od težih epidemija kuge. Oktobra 1483. bila mu je određena plata u iznosu od 250 talira, ali ona mu je februara 1448. godine smanjena na 200 perpera. Pored I. Mednića, on je bio drugi hirurg, Kotoranin, koji ističe svoju veštinu za lečenje obolelih od kuge. Pijetro Ajnezi (Pietro Ainesii, medico et cerugio di questa città) bio je doktor medicine i hirurg. U kotorskim knjigama prvi put se pominje 26. januara 1675. godine. Njega su pozvali delegati Velikog veća (Vićentije Jakonja) koji su sa njim još u Veneciji sklopili ugovor za prijem u službu u Kotoru. Izgleda da je umro 1676. godine, pa su zato oba veća odlučila da traže novog lekara. Sudeći po njegovom testamentu, bio je imućan čovek. Njegova imovina, prema testamentu, podeljena je kotorskoj sirotinji²⁸.

U periodu od XIV do XVI veka pominju se u Kotoru i tri berberina, magister Alegret iz Trogira, Andreja iz Šibenika i magister Đura. Ime prvog od njih (Alegretus barberius de Trogurio) nalazimo 1435. godine u ugovoru o uzimanju za šegrta Raduna Bratosaljića »da ga uči zanatu, hrani i odeva i da mu na kraju službe kupi odelo i alat«²⁹. Andreas barberius de Sibinico pominje se 1445. u jednom ugovoru u vezi sa njegovim dugom Matiji Vrakijenu u iznosu od 200 perpera. Iz ugovora se vidi da mu je radnja bila pored pekare³⁰. O Đuri (Jurasius barberius) znamo, isto tako, suviše malo. O njemu se govori samo u jednom ugovoru iz 1445. godine koji se odnosi na uzimanje šegrta Nikole Gojšinog, starog 14. godina. Posle sedmogodišnjeg učenja zanata majstor se obavezao da mu od alata da sledeće: »... makaze, brijač, gvožđe za (?) i burence od pleha«³¹. U godini 1449. pominje se Paulo Barberius kao svedok u testamentu sveštenika Marina Bjelušića, koji je on sastavio pred sudijom Dobruškom Bolicom³². Godine 1503. pominje se Rade berberin (Rado barbierie) i to samo u testamentu koji je napisao iz straha da ne umre od kuge. Između ostalih, setio se i svog pomoćnika kome je ostavio u nasleđe umivaonik³³. Godine 1504. nailazimo na ime berberina Jovana Petrova (magister Joannes barberius), i to samo u tužbi sina i snahe u vezi sa mirazom njegove umrle žene³⁴.

Godine 1505. u Kotoru su bila tri berberina hirurga. O jednom od njih, Joanesu Barberiusu, znamo samo toliko da je prodao svoju kuću Bošku Petkoviću za 181 perper³⁵. I o drugoj dvojici, isto tako, sačuvani su podaci samo u vezi sa rešavanjem imovinskih odnosa, a ne o njihovom radu kao hirurga. Jaconus Cyroicus pominje se u kupoprodajnom ugovoru sklopljenom između njega i Marka Dobrilovića koji mu je prodao kuću za 115 perpera, a Iacomu Andree hyroico kao opunomoćenik Marije udove Nika Dobrilovića, s tim da je može zastupati u procesima u vezi sa potraživanjima njenog miraza³⁶.

Od 1526—1529. godine u Kotoru se pominje hirurg Ivan Mednić, a u kotorskim knjigama, 1538. i 1545. godine, članovi njegove porodice: kćer Franciskana i sin Mihajlo. On je bio dobar hirurg. Godine 1529. prešao je u službu Dubrovnika. Iz njegove molbe vidi se da se bavio i lečenjem obolelih od kuge. U njoj kaže da ih je lečio puštanjem krvi, sečenjem bubona i davanjem lekova po receptima koje je priložio uz molbu kao dokaz svoje stručnosti. U Dubrovniku se obavezao da će izlečiti fistulu Mihaća Ivanovića za nagradu od 8 dukata³⁷.

Godine 1595. u Kotoru se pominje Zuanne Barberius u vezi sa ugovorom o prodaji zemlje koju je dobio u miraz Luka Stijepov iz Bogdanića. 18. V 1598. godine on vodi spor zbog jedne njive u Kavču, prvo sa Lukom Meidom³⁸, a posle sa Francisom Zermanom kome nije platio zakupninu za 7 godina, koja je iznosila 42 perpera. Pošto nije hteo da dođe na suđenje, presuda je bila donesena u njegovom odsustvu³⁹. Iste godine Zuanne je u Kotoru prodao svoj dućan (bottega), koji se nalazio u ulici Contrada S. Giacomo, za 52 talira⁴⁰. Umro je 25. V 1599. godine. Tada je sud poveo ostavinski postupak. Kao naslednici javili su se Vera Đurić i Pavle Đurić rodom iz Mokrina, nastanjeni u Kotoru⁴¹. Protiv ove odluke žalio se Girolamo Buchia pošto nije podmirio svoja potraživanja — Zuanne mu je bio dužnik. Zanimljivo je da se ovde pominje da je sud doneo ovo rešenje tek posle smrti njegove žene Lucije koja nije ostavila testament⁴². Kuću mu je otkupio njegov parnični protivnik F. Zerman za 170 talira⁴³. Iz svega ovoga se vidi da je Zuanne Barberius bio dosta imućan čovek, ali nesređenog materijalnog stanja. O njegovom radu kao hiruru nismo našli nikakve podatke.

U godini 1598. nalazimo u Kotoru četiri barberina-hirurga: Zuanne, Bernardo, Mattio i Scipion. O prvoj trojici imamo malo sačuvanih podataka, a o četvrtom nešto više. Bernardo Barbierie pominje se samo u jednom procesu koji je 22. II 1603. godine vodila kćer posle njegove smrti⁴⁴. O Mattio Barbieriu govori se samo u jednom dokumentu, datiranom 3. XI 1598. godine. U njemu se on pominje kao tužilac protiv Elija, brodovlasnika iz Prčanja⁴⁵. Scipion Barbierie bio je rodod iz Napulja. O njemu kao hiruru znamo nešto više. U kotorskim spomenicima on se ponekad naziva i hirurinom (cirurgico Scipione). U Kotoru se prvi put pominje 1595. godine, u procesu koji je vodio zbog balkona i bunara u kući. Docnije je vodio spor sa svojim pacijentom Trifunom Druškom, sa kojim je sklopio sporazum da ga leči i snabdeva potrebnim lekovima. Za sve ovo trebalo je da dobije nagradu od 22 talira. Oni su sačinili i pismeni ugovor. Ali, posle primljene kapare Scipion je prestao da ga snabdeva lekovima i tražio da ih Trifun nabavlja svojim sredstvima. Pošto je ovo bilo u suprotnosti sa ugovorom, Trifun je tužio Scipiona sudu, koji je doneo presudu da Scipion nadoknadi Trifunu sve izdatke u vezi sa kupovinom lekova⁴⁶. Da će ovo Scipion izvršiti, dali su jemstvo kotorski građani Bernardo Casartini i Triffon Rizzo. Pošto presudom nije bio zadovoljan, uložio je žalbu (Protestando et instando) višem sudu u Padovi (Sacro Collegio di Padova)⁴⁷.

Godine 1623. pominje se u Kotoru samo jedan hirurg: Antonio Bisazza, rodod iz Venecije. O njemu se govori u jednom punomoćju, kojim ovlašćuje Giacinta Griscinia i Leonarda Ermana da ga mogu zastupati pred vlastima u Veneciji u vezi sa njegovim novčanim potraživanjima⁴⁸. Zatim na njegovo ime nailazimo iduće godine — svedok je pri pisanju testamenta Kotoranke Mare, udove Marka Boranina⁴⁹. Izgleda da je te godine bila u Kotoru neka veća epidemija, koja je zadavala velike brige kotorskim vlastima. Ovo se vidi iz odluke Velikog veća, od 23. X 1624. godine, kojom je ponovo izabran za opštinskog lekara Francaesco Crossi (»pošto se istakao ove godine u suzbijanju epidemije«)⁵⁰.

Posle ovoga perioda, za XVI i XVII vek imamo daleko više podataka o hirurzima u Srpskom primorju i, ono što je najglavnije, oni nam, pored ostalog, pružaju dosta materijala i za upoznavanje i ocenu njihovog stručnog

rada. Posle tog perioda nalazimo ih i u drugim mestima Boke Kotorske, u Herceg-Novom, Budvi i Perastu, a povremeno i u Prčanju. Međutim, ova konstatacija nikako ne znači da Prčanj nije pokušavao da to pitanje reši na neki drugi način. To potvrđuje zahtev prčanjske opštine iz 1749. godine da im se vrati iz Kotora priučeni bolničar (laico infermie), sabrat manastira reformisanih franjevaca, gde je vršio dužnost gradskog fizika jer tada u Kotoru nije bilo ni lekara, niti pak hirurga⁵¹. Osim toga, iz sačuvanih spomenika Kotorskog arhiva može se dobiti pravilan sud i o brizi mletačkih vlasti za pravilno funkcionisanje lekarske službe, koja je u ovo vreme potpadala direktno pod Magistrato alla Sanità u Veneciji, dok je uloga sanitetskog referenta kod generalnog providura u Zadru bila od drugostepenog administrativnog značaja — više savetodavnog karaktera.

I za period od 1660—1699. godine u dokumentima Kotorskog arhiva našli smo podatke o lekarima i hirurzima. Pošto se u knjizi umrlih Biskupskog arhiva pominju lekari i hirurzi, u to vreme, prema tome, Kotor nije bio bez njih. Na žalost, osim datuma njihove smrti, iz tih podataka ništa drugo ne vidimo. Tako saznajemo da je hirurg Camillo Bonghicio umro u 70. godini života na dan 19. XII 1657. godine; Giovanni Francesse, chirurgico, umro je 29. X 1660; Pietro Grassi, hirurg vojne bolnice, 29. X 1660; Piere Monti, chirurgico, star 60 godina i lekar Michael Angelo-Perigo, star 36 godina, umrli su 17. II 1677. godine.

Godine 1699. u Kotoru su bila tri hirurga: Mattio Coradini, Antonio Antognelli i Antonio Zulatti. Dok o prvoj dvojici ima više podataka, poslednji se pominje samo u jednom lekarskom uverenju koje je izdao 24. I 1699. godine vojniku Carlu Zanettiu, bolesnom od malarije (infermo di febra... tercana continuo). Na njemu se potpisao: Antonio Zulatti de Cattaro⁵².

Mattio Coradini spada među najznačajnije kotorske hirurge. Za njega se može bez preterivanja reći da je od svih lekara koji su u to doba živeli u našim krajevima lečio najveći broj naših viđenih ljudi, koji su zbog svog junaštva ušli u našu istoriju. Sudeći prema broju sačuvanih prijavi o lečenju, bio je vrlo aktivan kao hirurg. O njegovom poreklu ništa ne znamo. Moglo bi se pretpostavljati da je bio sin kotorskog lekara Marca Antonia Coradina, koji je umro u Kotoru 9. IX 1699. godine relativno mlad, u 50. godini života. Ako je ova pretpostavka tačna, onda bi se moglo verovati da je hiruršku veštinu naučio od svog oca. Mattio Coradini prvi put se pominje u Kotoru 1683. godine, u jednom dokumentu značajnom za nas iz više razloga. Iz njega se vidi da su čete srpskih hajduka, koje je Mletačka Republika organizovala za vreme kandijskog rata (1645—1669). god), sastavljene od Srba izbeglica uglavnom iz Hercegovine i Crne Gore, bile snabdevane lekovima iz kotorske apoteke. Osim toga, ono što je za nas najvažnije, dokument se odnosi na čuvenog harambašu Dragojla Nikolića, poznatog pod imenom Bajo Pivljanin. U njemu se kaže da je Bajo 1684. uzeo od kotorskog građanina Nikole Kazolijerija na zajam 62 reala »za lekove, hranu, platu i lečenje svojih ranjenih drugova i zarobljenika«. Kao svedoci na izjavi su potpisani Mattio Coradini i Petar Smakja, kotorski apotekar. Izjavu je potvrdio kotorski providur Benedikt Volijer. Prisustvo hirurga i apotekara pri davanju pomenute izjave bilo je sasvim razumljivo, jer su oni bili najupućeniji u potrebe harambaše Baja Pivljanina. On nije uspeo da vrati uzeti dug jer je uskoro junački poginuo (1685. god.) na Vrteljici, ali su to učinili njegovi sinovi Vuk i Simeon. Ovaj dokument jasno potvrđuje udeo kotorskih hirurga u lečenju srpskih

25. marzo 1669. Ai. no. marzo in fact. 57
 per parte es nani della J. M. Antonio Zulattio in
 la presente scrittura qualmente il harambaša
 Bajza Pivljanina al presente abitante a Petus si chiama
 et legitimo debitore al sig. Gerolamo Casakeri sig. sig.
 Nicolo suo padre Reali scanta doi e mezzo. Da grossetti quar
 real. dei Reali n. 62. e altri tanti dovuti al sig. sig.
 Nicolo suo Tad. dall'ognad. harambaša Bajza Pivljanina. Vite
 et mercedi. La cura delli suoi Compagni feriti et uchiu
 ti quelli il detto Bajza si oblega di pagar et sodisfar
 il sognad. sig. Casakeri dell' suo credito et questo tenore
 scripto he contradditione di giuribitia et si fede detta
 ueritta is marzo Coradini o fatto la pres. et da doi Test.
 Mattia sotto scritta Val R. n. 62.
 Commune Mattia in. Oct. 1669
 Jo. Pietro Smakia un test. P. D. Signor

Izjava harambaše Baja Pivljanina (Dragojla Nikolića) o uzimanju duga od 62 reala za kupovinu lekova radi lečenja ranjenih drugova i zarobljenika, data 25. marta 1669. godine.

hajduka kantonovanih u Boki Kotorskoj. Pored toga, on je ujedno i značajan dokument viteštva srpskog naroda, koji se u svojoj prošlosti u svima do sada vođenim ratovima uvek odlikovao humanošću prema zarobljenicima. Bajo se zadužuje da leči one zarobljenike od čijeg je nasilja pobegao, i taj dug ne uspeva da isplati on, već to čine njegovi sinovi. Bez preterivanja se može reći da je ovo jedinstveni primer u ratovima ovakve vrste da neko ostavlja svom potomstvu dugove učinjene za lečenje onih koji su mu razorili ognjište i naterali ga na osvetu⁵³.

I u ostalim dokumentima koji se odnose na rad Mattia Coradinia kao hirurga, nalazimo dosta podataka za upoznavanje života našeg naroda u to doba. Godine 1699. lečio je Vuka Perova iz Dobrote od rane koja nije bila opasna po život⁵⁴. Iste godine nalazimo još jedan pomen o njegovom radu kao hirurga. Te godine lečio je vojnika Lorenza Casolia od teže povrede na glavi. Udario ga je jedan seljak iz Župe zato što je hteo da pobegne ne plativši mu još dve solde za kupljeno meso⁵⁵. Godine 1700. lečio je kotorskog građanina Zuanna Ferra od povreda po licu koga je berberin-hirurg Giacomo Bonaccioli udario kamenom, pa mu, između ostalog, izbio i dva zuba zato što ga je uznemiravao dok je igrao karte u svom vrtu pred kućom⁵⁶. Godine 1707. lečio je Vuksana Milića, sina vojvode Milije, poznatog junaka, o kome se govori i u »Gorskom vijencu«. Na žalost, i u ovom slučaju nije se radilo o borbi sa Turcima već o međusobnoj tuči i krvnoj osveti. Zbog nekih ovaca koje su Bjelice opljačkali Čekličima, 1708. godine došlo je do krvavog obračuna između pripadnika ovih plemena pri slučajnom susretu u Kotoru. Vuksan Milić bio je došao u Kotor sa svojim saplemenicima da kupi vino i, po običaju, ostavio je oružje kod stražara na kapiji. Videvši ih nenaoružane, Čekliči ih napadoše. U toj međusobnoj tuči teško su bili ranjeni Jovan Radulović i Vuksan Milić. Jovanu su morali da amputiraju ruku, dok je Vuksanu, ranjenom u glavu, bila pružena samo lekarska pomoć. Ovo su učinili kotorski hirurzi Mattio Coradini i Guiseppo Bonachelo. Pošto je Jovan Radulović podlegao zadobijenim ranama, mletačke vlasti su povele sudski postupak protiv napadača, ali on je bio obustavljen zato što je brat Jovanov, kaluđer Teofilo, sabrat Cetinjskog manastira, oprostio krivicu ubicama svog brata: »Az kaluđer Teofilo, praščam« — potpisao se on na saslušanju⁵⁷. I u 1710. i 1711. godini njegova aktivnost kao hirurga je znatna, što se može zaključiti po broju podnesenih prijava o lečenju. Zanimljivo je da od njih znatan broj otpada na međusobne tuče. Među povredama pominju se povrede na glavi, zatim povrede izazvane ubodom bajoneta, puščanim zrnom itd⁵⁸. Pored ostalog, u ovom periodu lečio je i kotorskog građanina Gligorija Markovića i druge⁵⁹. Poslednji put se pominje 1735. godine u prijavi o lečenju jednog

vojnika, opet teško ranjenog u međusobnoj tuči. I pored toga što on ranije nije bio upravnik vojne bolnice, sudeći po broju lečenih vojnika, izgleda da je to docnije postao. Iz jedne njegove prijave, podnete 1711. godine, o lečenju upravnika vojne bolnice Francesca Coradinia, vidi se da u ovo doba njen upravnik nije bio hirurg već laik⁶⁰.

U XVII veku u Kotoru se pominje i hirurg Tullio Smachia. On je bio sin apotekara Marina Smakje o kome se prvi put govori u Kotoru krajem 1592. godine. Ova porodica dala je od 1592—1737. godine pet apotekara. Njegov otac imao je sedam sinova i bio je jedan od najuglednijih kotorskih apotekara. Pored apotekarskog posla, posle odlaska lekara Bartolomea Cucatia, po naređenju kotorskog providura Nikole Erica (1693), određen je da obavlja dužnost gradskog lekara i hirurga u vojnoj bolnici. Pošto se u ovom naređenju iznosi da je on ovu dužnost obavljao i ranije, izgleda da se P. Smakja, pored apotekarskog posla, bavio i hirurgijom. Od njegovih sinova Antonije je nasleđio oca u apoteci, dok je Tulije bio hirurg. Njegov brat Antonije bio je oženjen Srpkinjom, Anom, ćerkom Rada Milina, čiji je sin bio knez. Sahranjeni su u crkvi sv. Luke u Kotoru (1680—1684. god.). Iz popisa biblioteke u Antonijevom testamentu vidi se da se on bavio i hirurgijom. Tako se pominju, među knjigama iz hirurgije (diversi libri di chirurgia), i dva dela čuvenog anatoma Falopija (La Chirurgia). Pored tih knjiga, bilo je i dela druge sadržine, Cicerona, Bosija, Davile (Storia delle guerre civili di Francia), zatim raznih rukopisa (diversi manuscritti), što sve govori u prilog njegovoj širokoj kulturi. Zatim se u testamentu navode i hirurški instrumenti koji su se nalazili u pisacem stolu itd. Tullio Smachia pominje se jedno vreme i kao saradnik svog oca u apoteci. Sudeći po tome što otac u svom testamentu, napisanom 1686. godine, govori o njemu kao pokojnom, a mi ga u kotorskim knjigama posle ovog vremena ne nalazimo, verovatno da je on u međuvremenu već bio umro. Kao hirurg pominje se prvi put u Kotoru 21. V 1684. godine. Tada je izvršio uviđaj leša vojnika Z. Simonettia, koji je poginuo u tuči sa vojnicima. Istog meseca lečio je J. Gambaru iz Prčanja od rane zadobijene iznad desne slepoočnice, koja nije bila opasna po život. Godine 1685. lečio je Katu Longo, Dubrovčanku, koju je povredio sabljom poručnik Domenico Farma, jer ga je udarila kamenom u glavu. Zatim vojnika Albertia koga je jedan njegov pijani drug ranio sabljom u desnu stranu grudi. Iste godine izvršio je i uviđaj dva leša u vojnoj bolnici, ubijenog Albanca Prenka Kladanija i jednog vojnika⁶¹.

O delatnosti Antonia Antognelia kao hirurga ne nalazimo mnogo podataka. On se pominje samo 1699—1710. godine. Tako je u februaru 1699. godine lečio Iliju Danilovića iz Kotora od povreda na glavi⁶², a u martu Vuka Markova iz Njeguša⁶³. Godine 1710. lečio je Stijepa Jovanovog iz Grblja koga su ranili kosirom po glavi seljaci iz Bjelica i Ozrinića prilikom pljačke njegovih ovaca. Od zadobijenih rana Stijepo je umro i Antogneli je o ovome podneo prijavu vanrednom providuru. Zbog toga su kotorske vlasti naredile da se izvrši pregled Stijepovog leša (visum repertum)⁶⁴.

Godine 1711. u Kotoru se pominju sledeći hirurzi: Pietro Garzoni, Giacomo Bonacioli, Liberal Batoi i Nicolo Nichichievich. O prvoj dvojici nemamo mnogo podataka. Za Pietra Garzonija znamo samo toliko da je 1711. godine lečio od zadobijenih rana sledeće kotorske građane: Peru Bjelicu i Pavu, ženu Tripa Kolovića⁶⁵. Liberal Batoi prvi put se pominje u Kotoru kao hirurg 1710. godine⁶⁶. Te godine lečio je kotorskog građanina Josifa Cigliča, zatim

Illegible handwritten text in Italian script, likely a medical report or certificate. The text is written in a cursive hand and appears to be a formal document. At the bottom right, there is a signature that reads "M. Coradini" and a date "1711".

Izveštaj hirurga Matije Koradinija da je otpočeo da leči upravnika vojne bolnice Frančeska Koradinija, podnet 1711. godine.

Anu, ženu Rada Andrića, od zadobijenih povreda. Nju je zlostavljao njen muž, koji je time želeo da je natera da ga ostavi kako bi se mogao ponovo oženiti ⁶⁷.

Nicolo Nichichievich (chirurgo medico) prvi put se sreće u kotorskim knjigama 1710. godine, u prijavi o lečenju Nika Markova, koga je u međusobnoj tuči ranio njegov brat ⁶⁸. Iste godine lečio je i Jovana Vučenovog iz Lepetana, koji je podlegao ranama, pa je zato vanredni providur naredio da se izvrši pregled leša ⁶⁹. Izgleda da je on kao hirurg uživao veliki ugled. Ovo potvrđuje činjenica da je bio pozivan da leči ranjenike i iz dalje i bliže okoline Kotora. Tako nam je poznato da je išao u Njeguše kod Jovana Markovog, ranjenog iz puške; zatim u Risan da leči Petra Kolumbarića od rane na nozi itd. On je išao čak i u Trebinje kod jednog Turčina, ranjenog u nogu ⁷⁰, a 1711. godine lečio je i Vuka Čavića iz Drobnjaka ⁷¹. Zna se, takođe, da je Nikola Nikićević 1758. godine lečio Iva Vukanovog iz Krtola, Iliju Katurića iz Risna i Petra Lazarevića iz Grblja. Iz iste godine postoje podaci u kotorskim knjigama i o hirurgu Aleksandru Goranućiju. Te godine Marco Coradini lečio je pukovnika Navalleria i Marka Ercegovića, a u 1759. godini Luku Raičevića iz Krtola od rana zadobijenih u tuči ⁷².

Hirurg Leonardo Forte pominje se u Kotoru 1740. godine, u jednoj prijavi o lečenju obolelih vojnika. Vrlo verovatno da je on do izbora Marka Koradinija za vojnog hirurga obavljao i ovu dužnost ⁷³. O njemu imamo pomena i u jednom dokumentu iz 1747. godine; to je njegov izveštaj o lečenju nekog ranjenog mornara ⁷⁴. Posle toga o njemu se više nigde ne govori.

Marco Coradini kao hirurg prvi put se pominje u Kotoru 1740. godine, i njegova aktivnost prelazi 1757. godinu. Vrlo verovatno da je bio sin Mattia Coradinia. Ovo tvrdimo na osnovu toga što se kao hirurg pominje odmah posle njega. On spada među najbolje kotorske hirurge. Njegova delatnost bila je veoma široka; on je jedini od hirurga vršio dužnost i gradskog i vojnog hirurga, kao i upravnika vojne bolnice (hirurgico publico, militie et ospitaliere). S obzirom na to da se u ovo doba u Kotoru i okolini govori o znatnom broju hirurga, ova dužnost mu je verovatno poverena zato što je bio dobar stručnjak. Poslednju konstataciju potvrđuju podaci iz Kotorskog arhiva koji se odnose na njegov stručni rad, za koji se u jednom dokumentu iz godine 1649. kaže: »Coll'assistenza d'altro professore« ⁷⁵. On vrši najteže hirurške operacije, te ga ostali hirurzi u svim težim slučajevima zovu radi konsultacije. Prvi dokumenat koji se odnosi na njegov rad kao hirurga je akt o njegovom postavljenju za upravnika vojne bolnice, datiran 14. III 1741. godine ⁷⁶. Zatim, iste godine leči veću grupu ranjenih vojnika ⁷⁷. Pored toga, njemu su poveravane i druge dužnosti, koje su, s obzirom na njihovu prirodu, iziskivale specijalno poverenje. Tako je 1. V 1748. godine boravio u Herceg-Novom, kuda je poslat da pregleda uhapšenog Marka Đurićevića, koji se razboleo u zatvoru. Pošto je Marco Coradini podneo izveštaj da uhapšenik boluje od zapaljenja pluća, vanredni providur je doneo odluku da se pusti iz zatvora ⁷⁸. Ova činjenica jasno govori da se on nije bavio samo lečenjem hirurških oboljenja već i drugih. Iste godine bio je određen da zajedno sa vicekancelarom pregleda leš gradskog fizika Antonia Tonellia, koji je poginuo izrešetan kuršumima na petnaest mesta i sa teškim povredama na rukama. Pošto leš nije bio opljačkan i kako je nađen još topao, smatra se da je ubistvo lekara izvršeno iz osvete ⁷⁹. Tokom te godine Marco Coradini se nalazi i u komisiji za pregled leša Pere Suča iz Njeguša, na čijem je grudnom košu našao tri smrtonosne povrede; zatim leči priličan broj vojnika u vojnoj bolnici od povreda zadobijenih

u međusobnoj tuči ⁸⁰. Ovde je zanimljivo istaći lečenje jedne žene, jer to doprinosi upoznavanju običaja koji su vladali u ovom delu našeg naroda. Reč je o Mari, ženi Vase Đurakovića, iz Župe, kojoj je muž odsekao nos i život joj nije bio u opasnosti. Ovde se radi o nevernoj ženi, a one su u ovim krajevima kažnjavane odsecanjem nosa, uha i šišanjem kose, o čemu se govori i u Grbljanskom statutu (čl. 14). U svojoj praksi, Marco Coradini je lečio znatan broj žena, čije su povrede bile posledice ljubavnih odnosa. Tako je Ani Živanović iz Kotora naneo povrede neki vojnik itd ⁸¹. U godini 1748. Marco Coradini je vrlo aktivan, ne samo kao hirurg već i u vršenju drugih lekarskih dužnosti. Sudski je veštak u procesu protiv vojnika Domenica Cavaliera, okrivljenog za ubistvo, za koje je bio osuđen progonstvom na galiji u trajanju od tri godine ⁸². Zatim se nalazi u komisiji za identifikaciju leša Vukosava Kneževića, plemenskog poglavice iz Njeguša, ubijenog u Kotoru ⁸³. Godine 1753. zastupa obolelog gradskog lekara Francisca Ambrossia, pa zato obavlja i druge poslove; između ostalog, iste godine nalazi se u komisiji za pregled ekshumiranog leša Đura Lakićevića, ubijenog na putu za Krtole itd ⁸⁴. Nesumnjivo je da je od svih slučajeva lečenja u njegovoj praksi najzanimljivija trepanacija lobanje Giacoma Gregorina u Perastu, koju je izvršio zajedno sa isto tako čuvenim hirurgom iz Perasta, Jovanom Kršancem. Iz saslušanja žene povređenog, kao i oba hirurga, vidi se da je reč o povredi do koje je došlo iz osvete, jer je ranjenika udario batinom po glavi nepoznati Grbljanin. Kada su hirurzi došli da ga pregledaju, bolesnik je bio u vrlo teškom stanju, bez svesti, pa su odlučili da izvrše trepanaciju lobanje. Uskoro posle operacije bolesnik je umro, i oni su o tome obavestili kotorske vlasti ⁸⁵. Marco Coradini je vršio i druge hirurške zahvate. Tako se u jednom njegovom izveštaju iz 1754. godine kaže da je Mati Petkovom iz Škaljara morao da amputira desnu ruku i da mu iz druge rane izvadi puščano zrno ⁸⁶. Kakav je ugled uživao kao hirurg najbolje se vidi po tome što su kod njega dolazili na lečenje i bolesnici koji nisu živeli u Boki Kotorskoj. Tako je, između ostalih, lečio u Kotoru Iliju Kamenarovića iz Nikšića ⁸⁷. Posle ubistva gradskog lekara Tonellia, izgleda da Kotor još dugo nije imao lekara, što se vidi iz prepiske kotorskog providura Iseppo Contarinia i Magistrata saniteta u Veneciji ⁸⁸. Razlog je teška materijalna situacija opštine. To potvrđuje i odluka o oporezivanju lekara, protiv koje se žalio Marco Coradini ⁸⁹. Za sve ovo vreme, skoro čitavu godinu dana, dužnost gradskog lekara obavljao je Marco Coradini. Te godine on je lečio znatan broj bolesnika i iz okoline Kotora — Savu Ivovog iz Bogdašića ⁹⁰, Iva Radovog iz Škaljara itd. ⁹¹. Među njima je i znatan broj onih koji su ranjeni u međusobnim tučama zbog krvne osvete (Savo Ribica, Pero Jovanov, Nikola Petrović, zatim Jovan Vučić iz Grblja, iz knežine Vojina Bojkovića itd.). Marco Coradini se u Kotoru pominje do 1779. godine ⁹².

Iz dosadašnjeg izlaganja jasno proizlazi da je Marco Coradini bio ne samo dobar stručnjak već i vrlo požrtvovan lekar. On se zbog svega toga može uvrstiti u red onih lekara koji su svojim radom zadužili naš narod da ih se seća po dobru.

Godine 1753. u Kotoru se pominje hirurg Giacomo Gramaticopulo koji je lečio kotorskog građanina Bartola Gilfia, kome je bačenim kamenicama povredilo glavu nepoznato lice (»in contrada del domo«) ⁹³. Godine 1757. nalazimo hirurga Antonia Foscala i Michaela Lazzaronia. Te godine Antonije Foskala je lečio teško povređenog kapetana A. Franca, koga je ranio Nikola Tomašević iz Podgorice zbog krvne osvete. Sinovac ovog kapetana ostao je

dužan krv porodici Tomašević zbog nerešenog dvoboja u Veneciji. Pošto je od zadobijene rane kapetan umro, ubica je bio predat sudu. Kada ga je sudija upitao da li se kaje što je ubio nevinog čoveka, odgovorio je da ne želi da se brani, jer je zadovoljan izvršenom osvetom⁹⁴.

Osim navedenih hirurga, u prvoj polovini XVIII veka u Kotoru se pominju i dva berberina: Zuanne i Joannes, 1746. godine, ali o njihovom radu kao hirurzima nemamo sačuvane nikakve podatke⁹⁵.

U toku našeg rada na ispitivanju ovoga pitanja u Kotorskom arhivu mi smo našli podatke o životu i radu hirurga i u drugim mestima Boke Kotorske koja su inače ulazila u sastav teritorije Mletačke Albanije (Perast, Budva i Herceg-Novi). Pošto su oni zanimljivi jer bacaju punu svetlost za upoznavanje ovoga pitanja na teritoriji ovoga kraja mi ćemo se ovde i na njih osvrnuti. Iz njih se vidi da je ovo pitanje bilo rešavano na celoj teritoriji Mletačke Albanije na isti način.

U pomorstvu Boke Kotorske Perast je odigrao vrlo značajnu ulogu. Ovaj mali grad zadugo, čak do najnovijih dana, sačuvao je nemanjičke tradicije, o čemu najbolje svedoči dugotrajna primena u njemu Dušanovog zakona. Blagodareći svojoj mornarici, bio je to bogat grad, pa je zato i mogao da izdržava dva hirurga. Njegovi pomorci učestvovali su u organizovanju ruske ratne flote na Kaspijskom i Baltičkom moru (Matija Zmajević i Marko Vojnović); Marko Martinović obučio je 1698. u Perastu 17 ruskih plemića, a lekar Simeon Mazarović bio je čak i ruski ambasador u Persiji. Zahvaljujući povlasticama koje je Perast uživao u Mletačkoj Republici do prve polovine XVIII veka, on je bio čuven ne samo po svome pomorstvu već i po svome bogatstvu.

Prvi hirurg u Perastu, o kome imamo podataka u kotorskim arhivskim knjigama, bio je Michael Grubas, koji se pominje 1699. godine. To je čovek našeg porekla, verovatno iz porodice iz koje potiče i Anton Grubaš, koji je u XVIII veku napisao geografski spis o Jadranskom moru i sastavio prve nautičke karte za plovidbu po njemu. O radu ovog hirurga govori jedna njegova prijava o lečenju Trifuna Pijerova, ranjenog u nogu⁹⁶. Iste godine je i veštak na sudu, gde daje stručno mišljenje kako je došlo do ranjavanja Ivana Burovića — da li usled ulaska puščanog zrna sa prednje ili zadnje strane⁹⁷. Godine 1711. lečio je Raju Vlastelinovića iz Risna⁹⁸ i hajduka Matu Vukašinovog, za kojim su tragale mletačke vlasti. Ali od svih hirurga Perasta najčuveniji je bio Jovan Kršanac. Bio je poznat ne samo u Boki Kotorskoj već i dalje; pozivan je čak u Hercegovinu da leči Turke. Zanimljivo je da se u jednom dokumentu iz 1725. godine Kršanac pominje kao apotekar Perasta (Chrisanaz Zuane, spitier in Perasto). Godine 1734. lečio je mornare Peraštane, ranjene u jednoj tuči sa Grcima na Krfu. Izgleda da je u ovom sukobu učestvovala cela posada broda, jer su prilikom saslušavanja mornari izjavili da su oni, videvši da su im drugovi napadnuti, povadili mačeve i pojurili za Grcima koji su im pobjegli u »publico palazzo«⁹⁹. Godine 1739. lečio je Jovana Čičanovića i njegovog sina Stefana iz Krtola, zatim i Jovicu Milutinovića iz Ubola¹⁰⁰. Iste godine, u Budvi leči Stefana Čeklića¹⁰¹. Među njegovim pacijentima je velik broj onih sa teškim povredama. Tako je 1748. lečio Peru Begovića i Vuka Kaluđerovića iz Luštice od teških povreda¹⁰², a iduće, 1749. godine, zajedno sa Marcom Coradiniem, vršio je trepanaciju lobanje Giacoma Gregorina iz Perasta. Posle tog perioda pominje se u Perastu hirurg i apotekar Stefan Kršanac (Crisanac, chirurgo e speciale), u kom zvanju je bio i zva-

Ho. Principiato i medicano Jo Juffradito Chirurgo di Kauer
 principiato di cura i medicano Jo il Duca di
 Jo Nika Vučetin da Njeguša obligato a curare
 tutto la cura di cura di esser fatto fatto e fatto
 isto con fedeltà con una bala in esso nel
 sinistro dextro con offesa di Corso et parafato
 con leucocia et
 Jo Michael Grubas Chirurgo fatto con cura sua.

Izveštaj hirurga Mihajla Grubaša da je otpočeo da leči Nika Vučetinog iz Njeguša, podnet 1699. godine.

nično potvrđen 1759. godine. Godine 1761. bio je u Perastu doktor medicine Anton Kršanac, koji je završio medicinu u Padovi («dottor... medico fisico, laureato a Padova») ¹⁰³. Vrlo je verovatno da su svi ovi hirurzi bili u bliskom srodstvu sa Jovanom Kršancem: Stefan mu je mogao biti sin, a Anton unuk.

Posle toga u Perastu se više ne pominju hirurzi, što je bilo povezano sa opadanjem njegovog ekonomskog prosperiteta što je, u prvom redu, posledica ukidanja ranije dobijenih privilegija od Mletačke Republike.

U Budvi se nalazio samo vojni hirurg, zbog potreba mletačkog garnizona. To je bila najisturenija vojna tačka na istočnoj mletačko-turskoj granici, koja se nalazila kod Spiča. Godine 1684. u Budvi se prvi put pominje hirurg — Nikola Belafus. Te godine lečio je Jovana Burovića, koga su napali Paštrovići kod budvanskog ostrva sv. Nikole i oteli mu tri broda natovarena žitom koje je on, isto tako, oteo od nekih ulcinjskih Turaka, navodno zbog svojih novčanih potraživanja¹⁰⁴. Godine 1747. pominje se hirurg Francesco Marti. On je lečio državnog magacionera Domenica Paleologa koga su srpski seljaci pokušali da ubiju zbog njenovog nekorektnog ponašanja prema njima. Sudeći po Martievom izveštaju, Paleologo je bio teško ranjen u desnu preponsku regiju vatrenim oružjem¹⁰⁵. O hirurgu u Budvi govori se i 1753. godine, u lekarskom uverenju jednog vojnika izlečenog od malarije, a koje je izdao hirurg Francesco Galle.

Pri tome, zanimljivo je da je u Budvi postojala apoteka još 1685. godine. Godine 1711. bio je apotekar u Budvi Andreja Đentilica (Andrea Gentilizza, spicier in Budua)¹⁰⁶.

Pošto su ga osvojili Mleci, Herceg-Novi je na zapadnoj tursko-mletačkoj granici igrao vrlo značajnu ulogu. Zbog živog saobraćaja sa Hercegovinom,

tako i Đuru Lučića, koga je ranio Boško Kovačević¹¹⁶. Na njegovo ime nailazimo i u jednom izveštaju iz 1741. godine, u kome se kaže da je lečio Đorđa Milovića iz Stoliva, koji je za vreme bolesti ležao kod Rada Đurišića¹¹⁷.

Antonije Nikićević je iz iste porodice iz koje potiču i dva pomenuta hirurga. On je hirurg u Herceg-Novom u isto vreme kada i Jovan Nikićević¹¹⁸. Antonijeva aktivnost može se pratiti do godine 1734. Lečio je Mijata Kučanina, hercegnovskog pandura, koji je umro u kući Save Voinova¹¹⁹. Iste godine lečio je još tri seljaka teže ranjena u glavu (Jovana Đurišića, Niku i Stjepana Đonovića)¹²⁰. Poslednji put se pominje 1750. godine u jednom izveštaju kojim izveštava da je lečio Stjepana Vukova, ranjenog u glavu¹²¹. Pošto je 1740. godine zamenjivao i odsutnog lekara, moglo bi se pretpostavljati da je tada bio jedini hirurg u Herceg-Novom¹²².

LITERATURA, IZVORI I KOMENTARI

¹ *Sindik I.*, Komunalno uređenje staroga Kotora, Posebno izdanje Srpske akademije nauka, CLXV, 1, 1950, str. 37–88. — ² *Kovijanić R. i Stijepčević I.*, Kulturni život staroga Kotora, Istorijski institut Crne Gore, Odeljenje za proučavanje Crnogorskog primorja, I, Cetinje, 1957. — ³ *Državni arhiv u Kotoru*, Upravno-političke knjige, I, str. 398, 1327. — ⁴ *Isto*, Sudsko-notarske knjige, LXXVII, str. 465, 1614. — ⁵ *Stijepčević I.*, Katedrala sv. Tripuna u Kotoru, Split, 1938, str. 57, prim. br. 273. — ⁶ *Novaković St.*, Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka, Srpska akademija nauka, 1912, str. 31. — ⁷ *Sindik I.*, Komunalno uređenje Kotora, str. 34. — ⁸ *Katić R.*, Propisi o higijenskoj kontroli mesa u srednjovekovnoj Srbiji, Zbornik Instituta za medicinska istraživanja Srpske akademije nauka (u štampi). — ⁹ *Katić R.*, Medicina kod Srba u srednjem veku, Posebno izdanje SAN, CCCX, 12, 1958, str. 136; Srpska medicina u vremenu od IX–XIX veka (u štampi). — ¹⁰ *Sindik I.*, Komunalno uređenje Kotora, str. 139. — ¹¹ *Novaković St.*, Zakonski spomenici, str. ... — ¹² *Kovijanić R.*, i *Stijepčević I.*, Kulturni život starog Kotora, knj. II, Istorijski institut NR Crne Gore, Cetinje, 1957, str. 5; *Katić R.*, Propisi o higijenskoj kontroli mesa u srednjovekovnoj Srbiji, Zbornik Instituta za medicinska istraživanja SANU, LXXI, 8, 1960, 45. — ¹³ *Kovijanić R.*, i *Stijepčević I.*, Kulturni život starog Kotora, II, str. 48. — ¹⁴ *Stanojević V.*, Istorija medicine, Beograd, 1953, str. 264, 281, 323, 977–8. — ¹⁵ *Jeremić R.*, i *Tadić J.*, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika, II Beograd, 1939, str. 125–143. — ¹⁶ Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis MDCXVI, apud Rubertum Meietum Cap. CXI, De damnificatis extra civitatem. — ¹⁷ Da su se franjevci bavili i lečenjem, svedoči nam i kotorski lekar *Christianopulo G.* u svojoj knjizi *Descriptio historica quorundam Morborum gravissimorum curata maxima difficilium usu interno etc.*, Brixiae, MDCCLXVII; *Kovijanić R.* i *Stijepčević I.*, Kulturni život starog Kotora, II, str. 45; *Božić I.*, *Pavićević B.* i *Sindik I.*, Paštrovske isprave XVI–XVIII vijeka, Državni arhiv NR Crne Gore, Istorijaska grada, knj. I, 1959, str. 48; *Katić R.*, Medicina kod Srba u srednjem veku, str. 176. — ¹⁸ Kotorski arhiv, Upravno-politički spisi, LXX, br. 816, 1749; CXLVII, 83–129, 1739; XXIV, 14, 17, i 22, 1705; XXXIII, 742–755, 1716. — ¹⁹ *Katić R.*, Pojave i suzbijanje zaraznih bolesti kod Srba, Posebno izdanje SAN (u štampi). — ²⁰ Kotorski arhiv, Upravno-politički spisi, XXXI, 1712, br. 68 i 69. — ²¹ *Isto*, 1712, br. 68 i 69; LXIX, 1748, br. 332. — ²² *Christianopulo G.* opisuje jedan slučaj lečenja luesa koje je on preduzeo, a koji je ranije lečio neki brodski hirurg (vidi fusnotu 17 i 19). — ²³ Kotorski arhiv, Upravno-politički spisi, XX, 1699, 571 i LXX, 1711, 816: »... Sia, e s'intenda raniuato espressamente il debito a Chirurghi e Barbieri d'adempire le loro denontie fottoscritte con guiramento nelle Cancellarie...«. — ²⁴ Državni arhiv u Kotoru, Sudsko-notarski spisi, I, 1326, br. 16 i 53; *Kovijanić R.* i *Stijepčević I.*, Kulturni život starog Kotora, I, str. 163 i II, str. 19. — ²⁵ *Isto*, I, str. 2, 39, 116, 369, 1332. — ²⁶ *Isto*, II, str. 345 i 539, 1396. — ²⁷ *Isto*, str. 347, 1396. — ²⁸ *Isto*, str. 23, 25, 26 i 45. — ²⁹ *Isto*, Sudsko-notarski spisi, XIV, str. 454, 1435. — ³⁰ *Isto*, IX, str. 317, 384 i 216, 1443. — ³¹ *Isto*, str. 384, 1443. — ³² *Isto*, XXIII, str. 584, 1499. — ³³ *Isto*, str. 573, 1503. — ³⁴ *Isto*, XXIV, str. 255; XXV, str. 121, 141, 207, 222, 229, 244, 1504. — ³⁵ *Isto*, str. 555, 1505. — ³⁶ *Isto*, str. 555, 1505. — ³⁷ *Kovijanić R.* i *Stijepčević I.*, Kulturni život starog Kotora, II, str. 33; *Katić R.*, Medicina kod Srba u srednjem veku, str. 145. — ³⁸ Državni arhiv u Kotoru, Sudsko-notarski spisi, LXVIII, str. 228, 595, 377, 1598. — ³⁹ *Isto*, str. 424, 1598. — ⁴⁰ *Isto*, str. 664, 1598. — ⁴¹ *Isto*, str. 444, 1598. — ⁴² *Isto*, str. 731 i 734, 1599. — ⁴³ *Isto*, LXXI, str. 270, 1603. — ⁴⁴ *Isto*, LXX, str. 249, 1600. — ⁴⁵ *Isto*, LXII, str. 186 i 189, 1595; str. 345 i 351, 1598. — ⁴⁶ *Isto*, str. 615, 1599. — ⁴⁷ *Isto*, LXXXII, str. 104 i 408, 1623. —

⁴⁸ *Isto*, str. 580, 1624. — ⁴⁹ *Isto*, str. 390, 1624. — ⁵⁰ Upravno-politički spisi, LXX, str. 816, 1749. — ⁵¹ *Isto*, XVII, str. 596, 1699. — ⁵² *Isto*, I, 57, 274–275, 1683; *Kovijanić R.* i *Stijepčević I.*, Hajduci u Boki do morejskog rata 1645–1699, Istorijski zapisi, Cetinje, VII, 11, 1–2, 1954, str. 162; *Milošević M.*, Pomen o Bajru Pivljaninu u Državnom arhivu u Kotoru, Istorijski zapisi, Cetinje, 1–2, 1954, str. 162. — ⁵³ Državni arhiv u Kotoru, Sudsko-notarski spisi, XVII, str. 1041, 1696. — ⁵⁴ *Isto*, XXVII, str. 670, 1699. — ⁵⁵ *Isto*, XIX, str. 93, 1700. — ⁵⁶ *Isto*, XXI, str. 829–868, 1708. — ⁵⁷ *Isto*, XVII, str. 411, 426, 519-a, 1710; str. 551-a, 552, 553-a, 555-a, 557-a, 583-a, 1711. — ⁵⁸ *Isto*, LIV, str. 356, 1735. — ⁵⁹ *Isto*, XXVIII, str. 561-a, 1711. — ⁶⁰ *Isto*, XII, str. 285 i 355, 1893; Matica umrlih Biskupskog arhiva u Kotoru od 1680–1684. godine; Sudsko-notarski spisi, CXLVII, str. 79–82, 83–90, 91–92, 101–102, 122–129, 1741 (citirano po *Kovijaniću R.*, str. 87); Upravno-politički spisi, V, 406–425; IV, str. 76, 127, 163 i 175, 1685. i str. 610, 630 i 633, 1686. — ⁶¹ *Isto*, XIX, str. 119, 1699. — ⁶² *Isto*, str. 260, 1699. — ⁶³ *Isto*, XXVII, str. 399, 438, 442 i 447, 1710. — ⁶⁴ *Isto*, XXIX, str. 554-a, 555-a, 1710. — ⁶⁵ *Isto*, str. 582, 1710. — ⁶⁶ Državni arhiv u Kotoru, Sudsko-notarski spisi, str. 207-a, 1711. — ⁶⁷ *Isto*, XXVII, str. 244, 1710. — ⁶⁸ *Isto*, str. 307, 1710. — ⁶⁹ *Isto*, str. 509, 512, 591, 1710. — ⁷⁰ *Isto*, str. 245, 413, 414, 420, 1710. — ⁷¹ *Isto*, LXXXIII, str. 291, 481 i 646, 1758. — ⁷² *Isto*, XXIX, str. 114-a, 1711. — ⁷³ *Isto*, LVIII, str. 653 i 654, 1740. — ⁷⁴ *Isto*, LXVIII, str. 6101/1, 1747. — ⁷⁵ *Isto*, XX, str. 1225, 1749. — ⁷⁶ *Isto*, LXII, str. 168, 1741. — ⁷⁷ *Isto*, LVIII, str. 644, 1741. — ⁷⁸ *Isto*, LXIX, str. 512, 1748. — ⁷⁹ *Isto*, str. 202, 1748. — ⁸⁰ *Isto*, str. 216, 218 i 731, 1748. — ⁸¹ *Isto*, XXII, str. 120, 1753. — ⁸² *Isto*, LXVIII, str. 449–451, 1749. — ⁸³ *Isto*, str. 576–577, 1748. — ⁸⁴ *Isto*, LXX, str. 49, 1753. — ⁸⁵ *Isto*, LXXII, str. 1225, 1749. — ⁸⁶ *Isto*, LXXIV, str. 566, 582, 585, 1754. — ⁸⁷ *Isto*, str. 932, 1749. — ⁸⁸ *Isto*, LXX, str. 666, 1748. i str. 898, 1749. — ⁸⁹ *Isto*, str. 1898, 1749. — ⁹⁰ *Isto*, str. 447, 1749. — ⁹¹ *Isto*, str. 475–476, 1749; XXX, str. 389, 1779. — ⁹² *Isto*, LXXIV, str. 586, 647, 649, 1754; LXXIX, str. 576, 1757. — ⁹³ *Isto*, LXXVIII, str. 316, 1753; LXXIX, str. 602, 1757. — ⁹⁴ *Isto*, LXXIX, str. 332, 1757. — ⁹⁵ *Isto*, LXVI, str. 72, 73, 609, 610, 1746. — ⁹⁶ *Isto*, Upravno-politički spisi, XVII, str. 410, 419–2, 1699; Francesco con. Viscovich, Storia di Perasto, Trieste, 1898, str. 278; *Skerović P.*, Mač Vukše Stjepanovića u Perastu, Spomenik SAN, CV, II, 1956, str. 70; Sudenje po Dušanovom zakoniku u XVII vijeku u Perastu (Prigodom 600-godišnjice Dušanovog zakonika), Istorijski zapisi, Cetinje, IV, 4–6, 1949, str. 135; Još jedan slučaj primjene Dušanovog zakonika u Perastu u XVII vijeku, Istorijski zapisi, VIII, 1–3, 1952, str. 250. — ⁹⁷ Državni arhiv u Kotoru, Upravno-politički spisi, XVII, str. 546, 1699. — ⁹⁸ *Isto*, str. 562, 1711. — ⁹⁹ *Isto*, LIV, str. 945–947, 1734. — ¹⁰⁰ *Isto*, LVIII, str. 655–656, 1739. — ¹⁰¹ *Isto*, str. 680, 1739. — ¹⁰² *Isto*, LXIX, str. 206, 221, 1748. — ¹⁰³ *Isto*, V, str. 480, 1684. — ¹⁰⁴ *Isto*, LXX, str. 1225, 1749: »... Domino Marco Coradini chirurgo ivi essintente d'esser in disposizione coll'assistenza d'altro professore, spedito à levar a Perasto«; *Isto*, XLIII, str. 48, 50, 58, 1725; LXXXVII, str. 96, 1761. — ¹⁰⁵ *Isto*, XXV, str. 708, 1747. — ¹⁰⁶ *Isto*, LXVIII, str. 606, 1753; I, str. 692, 1685. — ¹⁰⁷ *Isto*, XVII, str. 763, 1699. — ¹⁰⁸ *Isto*, XXVIII, str. 524/4, 1710. — ¹⁰⁹ *Isto*, XXVII, str. 529, 1710. — ¹¹⁰ *Isto*, XXVIII, str. 507, 1711. — ¹¹¹ *Isto*, LVIII, str. 645–646, 1740. — ¹¹² *Isto*, LXX, str. 298, 1749. — ¹¹³ *Isto*, LXVIII, str. 335, 385, 386, 1747. — ¹¹⁴ *Isto*, LXXIX, str. 603, 1757. — ¹¹⁵ *Isto*, XLVIII, str. 1062, 1728. — ¹¹⁶ *Isto*, str. 696, 1729. — ¹¹⁷ *Isto*, LVIII, str. 651, 1741. — ¹¹⁸ *Isto*, XLVIII, str. 1062, 1728. — ¹¹⁹ *Isto*, LIV, str. 763, 1734. — ¹²⁰ *Isto*, str. 532, 1738. — ¹²¹ *Isto*, str. 922, 1750. — ¹²² *Isto*, LIX, str. 588, 1740.

CHIRURGIENS DE L'ANCIEN KOTOR PENDANT L'ÉPOQUE DE 1326–1779

Relja V. KATIĆ

La ville de Kotor a représenté dans le temps de l'existence de l'ancien État serbe, son très important centre de culture et de politique. En faisant partie de l'État serbe, il en a été une des villes les plus importantes, ainsi que son le plus grand port de mer. Kotor avait donné à l'État serbe ses diplomates et ses financiers les plus importants. En ayant un rôle fort important dans la vie politique et économique, il a pu créer aussi sa culture médicale particulière. C'est par l'intermédiaire de Kotor, que la Serbie a le plus subi l'influence occidentale, car il a été, entre autres, l'exportateur direct des minerais et du bétail en Italie. Grâce à ces relations, il a pu transmettre en Serbie aussi les acquisitions de la culture médicale italienne. C'est pourquoi on voit, qu'il a eu, au temps de l'existence de l'ancien État serbe,

seul avec Dubrovnik, parmi tous les états yougoslaves du Moyen-âge, des pharmacies et des médecins de villes.

Les écrits des archives de Kotor contiennent des documents très précieux pour la connaissance de l'activité des chirurgiens dans les villes du littoral serbe. Les chirurgiens de Kotor, issus des écoles, ont été pour la plus grande part d'origine italienne, où ils avaient fait leurs études médicales. Parmi les chirurgiens empiriques, sans école, sont mentionnés aussi les chirurgiens de notre origine. Toutes les villes (Kotor, Perast, Budva, Herceg-Novii) ont eu leurs chirurgiens particuliers. Parmi ceux-ci, Kotor en a toujours eu deux au service de la ville. L'un d'eux faisait ses fonctions dans l'armée et était le directeur de l'hôpital militaire, tandis que l'autre était dans le service civil. La première et la plus ancienne mention sur eux date de l'année 1326. Pendant l'occupation de ces contrées par la Vénétie, les autorités ont contrôlé l'activité des chirurgiens. Leur rayon d'activité n'a pas été limitée seulement aux villes, mêmes, mais s'était étendu aussi aux territoires voisins (Monténégro et Herzégovine). Ils ont exercé une influence utile sur les guérisseurs populaires dans ces contrées, qui, par opposition à ceux des autres régions yougoslaves, disposaient d'un savoir professionnel très haut. De nombreux chirurgiens d'origine italienne sont restés, pendant toute leur vie, dans ces contrées, pendant que leurs descendants, slavisés, se sont occupés des travaux de chirurgiens pendant plusieurs générations. C'est le cas avec la famille Koradini, qui a donné des chirurgiens importants dans quatre générations de ses descendants. Les chirurgiens de Kotor savaient bien leur métier et ils ont été des hommes honnêtes, ce qui a contribué à leur bonne renommée dans le peuple.

ХИРУРГИ СТАРОГО КОТОРА В ПЕРИОД ОТ 1326—1779 Г.

Релья КАТИЧ

Котор в эпоху существования старого сербского государства являлся весьма значительным культурно-политическим центром. Находясь в составе сербского государства за все время его существования, Котор был одним из значительных сербских городов и самой большой морской гаванью. Он давал сербскому государству выдающихся дипломатов и финансистов. Играя такую значительную роль в политической и экономической жизни, он мог создавать и свою медицинскую культуру. При его посредстве, главным образом, проникало западное влияние в Сербию, кроме того через него шел вывоз металлов и продуктов скотоводства в Италию. Благодаря этим связям он мог переносить в Сербию и блага итальянской медицинской культуры. Потому мы видим, что Котор в эпоху существования старого сербского государства вместе с Дубровником был единственным городом имевшим городские аптеки и городских врачей. Документы которского архива дают весьма драгоценный материал для ознакомления с работой хирургов в городах сербского побережья.

Которские образованные хирурги были в большинстве случаев итальянского происхождения и ученики итальянских медицинских школ. Среди необразованных хирургов-эмпириков упоминаются и хирурги сербского происхождения. Все города (Котор, Пераст, Будва и Херцег-Нови) имели своих хирургов. Из них

Котор всегда имел двух хирургов служивших городу. Один из них был на военной службе и являлся управником военной больницы, а другой был на гражданской службе. Первые упоминания о них восходили к 1326 году. Во время венецианской оккупации этих краев, хирурги находились под контролем государственных властей.

Деятельность хирургов не была ограничена только городами, она распространялась и на глубокий тыл (Черногорию и Герцеговину). Они влияли и на народных врачей в этих краях, которые в отличие от других югославских мест обладали лучшим специальным знанием. Многие хирурги итальянского происхождения провели целую жизнь в этих краях, а их славянизированные потомки занимались хирургией в течении ряда поколений. Такой случай с фамилией Корadini, которая дала 4 поколения хирургов. Хирурги Котора были хорошими специалистами, добросовестными людьми и потому пользовались авторитетом в народе.

Djordje Andrejević-Kun: Tifusari, crtež, 1944